

Tarafás Imre

EGYMÁS TÜKRÉBEN

*A magyar történetírás a Český Časopis Historickýben,
a cseh történetírás a Századokban a dualizmus korában*

Bevezetés

„Többen meglehetősen lenézéssel tárgyalták a tervet; talán egyedül szoltam mellette éspedig történeti alapon. A cseh külön nemzet, megvolt külön önállósága, alkotmánya. Azt a fehérhegyi csata után elvesztette. Nekünk legkevésbé van okunk, jogunk alkotmányuk felújítását elleneznünk, hisz az osztrákok szerint mi a mienket több ízben »verwirkoltuk«.”¹

Visszaemlékezései szerint Marczali Henrik ezekkel a szavakkal állt ki a cseh párt azon kezdeményezése mellett, amely 1871-ben a cseh államjogok elismerését, valamint az országnak Magyarország státusához hasonló pozíció kivívását célozta és ismeretes módon kudarccal végződött. Marczali érvelésében, amely Eötvös Károly gúnyolódó rosszallását váltotta ki, a történész párhuzamot vont a cseh valamint a magyar történelmi jogok között. Emellett abban a vonatkozásban is egymás mellé állította a két nemzetet, hogy Ausztria előszeretettel tekinti e történelmi jogokat „eljátszottnak”.

Mindemellett a két „történeti nemzet” abban is hasonlóságot mutatott, hogy a 19. század utolsó harmadára nyugat-európai, főként német mintát követve kiépítette a történettudomány intézményes kereteit, amelynek fontos eleme volt egy rendszeresen megjelenő történelmi szakfolyóirat indítása. A szakmai folyóiratok központi szerepet játszanak a történettudományban, nemcsak reprezentálják a diszciplína fejlődését, de részesei is annak. A tudományos közösség rajtuk keresztül stabilizálja magát: biztosítja a kritikai elismerést és bírálatot, közvetíti az eredményeket, kéziratok befogadásával új tagokat integrál, javításával a csoport alapelveihez idomítja a beérkezett munkákat és kizárja azokat,

¹ *Marczali Henrik: Emlékeim.* Bp. 2000. 162.

amelyek nem felelnek meg az elvárásainak.² Michel Foucault ezúttal is erőszak-szervezettel párhuzamot vonó terminológiáját alkalmazva röviden úgy fogalmazhatjuk meg a szakfolyóiratok lényegét, hogy a tudományos diskurzus „rendőrségét” biztosítják.³

A *Český Časopis Historický*-t és a *Századok*-at a régió történetírását összehasonlító perspektívában vizsgáló – kevés számú – munka egymás mellé szokta állítani.⁴ Mindkét folyóirat a maga területén a történettudomány intézményesülésének egyik legfontosabb állomását jelentette. Emiatt mindkettő jelentős szimbolikus tőkével rendelkezett a korszakban, amely – noha korunkban mindkét országban jelentős konkurenciával versenyeznek – bizonyos mértékben a mai napig fennmaradt. Cikkemben a két folyóirat keletkezési körülményeinek, valamint programjainak tárgyalása után nem a *Český Časopis Historický* és a *Századok* magyar illetve cseh történelmet érintő tanulmányait vizsgálom, hanem a recenziókat, ismertetéseket és nekrológokat tartalmazó rovatokban megjelent írásokból mutatok be magyar illetve cseh vonatkozású példákat. Valójában ezek a folyóirat végére száműzött rovatok azok, amelyekben igazán kibontakozhat a „diskurzus rendőrsége”, a bibliográfiák és nekrológok pedig a tudomány *tableau d’honneur*-jét vázolták fel. Így ezek azok a rovatok, amelyek a történeti folyóiratokat a professzionalizáció folyamatában legalább olyan fontos tényezővé avatják, mint a doktori vagy habilitációs bizottságok.⁵ Egymás megítélésének vizsgálata után pedig két osztrák birodalomtörténet cseh illetve magyar recepcióját mutatom be.

Folyóirat alapítás és program I. A Századok

Jóllehet a *Századok* létrejöttének körülményei és a folyóirat jellege a magyar szakmai közönség előtt már ismert,⁶ mégis érdemes ezeknek pár alapvető vonását felvázolni annak érdekében, hogy a cseh folyóirattal való összehasonlításakor éle-
sebben kirajzolódjanak a hasonlóságok és az eltérések.

² *Matthias Middel*: Vom allgemeinhistorischen Journal zur spezialisierten Liste im H-Net. Gedanken zur Geschichte der Zeitschriften als Elementen der Institutionalisierung moderner Geschichtswissenschaft. In: *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*. Hgg.: Matthias Middel. Leipzig 1999. 7–32.

³ *Olivier Lévy-Dumoulin*: *Revue historique*. In: *Historiographies I*. Dir.: Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, Nicolas Offenstadt. Paris 2010. 586–595., 586.

⁴ *Historische Zeitschriften* i. m.

⁵ *Lévy-Dumoulin, O.*: *Revue historique* i. m. 587.

⁶ A historiográfiái összefoglalók mellett (*Romsics Igánc*: *Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011.; *Gunst Péter*: *A magyar történetírás története*. Debrecen 1995.) itt érdemes kiemelni a *Századok*-ban 1966 és 1968 között a jubileumra közölt tanulmányokat. Pl. *Glatz Ferenc*: *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*. *Századok* 101. (1967) 233–267.; *Glatz Ferenc*: Szerkesztőségi munka az induló *Századok*-nál. *Századok* 101. (1967) 665–687. Továbbá lásd Gyáni Gábor tanulmányát jelen számban.

A történelmi szakmai folyóirat ötlete Pesty Frigyesben merült fel, már 1865-ben, és engedélyt is kapott ennek megindítására. Ekkor azonban egyrészt nem állt rendelkezésére megfelelő számú színvonalas írás, másrészt a bizonytalan közjogi helyzet is arra indította, hogy elhalassza a vállalkozást. Valószínűleg emiatt a tapasztalat miatt döntött úgy, hogy az új folyóiratot a szintén alakulófélben lévő történelmi társulathoz köti. Így a *Századok* irányát teljesen a társulat tudománypolitikája, történelemfelfogása szabta meg.⁷

Magát a társulatot Pesty szűk körű tudós társaságnak tervezte, ahol már maga a tagság is komoly elismerésnek számít. A közönségnek csupán annyi szerepet szánt, hogy olvasson és támogasson.⁸ Mindazonáltal az alakulás körüli konfliktusokban Pesty koncepciója alulmaradt és előtérbe került a társulat népszerűsítő aspektusa, valamint a nagyközönség felé való nyitottsága.⁹ Az alakulás folyamatában maga Pesty személye is háttérbe szorult. Így a folyóirat szerkesztését sem rá, hanem egy bizottságra bízta, amelyben Pesty mellett helyet kapott még Horváth Mihály, Thaly Kálmán és Toldy Ferenc. A szerkesztői munka gyakorlatilag a társulat titkárára, Thaly Kálmánra hárult.

A folyóiratot eleinte 800 majd 1000 példányban nyomták. A „füzetek” amelyekből évente nagyjából 10 látott napvilágot, 2–3 hosszabb tanulmányt tartalmaztak, amelyeket „Tárca”, és különféle hírek, ismertetések és kritikák követtek. A tanulmányok szinte kizárólag a magyar történelemmel foglalkoztak, ezen belül is a 18–19. századig terjedő korszakokkal.¹⁰

Bár Thaly Kálmánnak nagy munkabírása volt, ingerlékeny személyisége több meghatározó egyéniséggel is konfliktusba sodorta. Összekülönbözött Szilágyi Sándorral, ami egy a szerkesztésében megjelent *Századok* recenziós rovatában is lecsapódott, valamint Fraknói Vilmostal, akivel minden bizonnyal a felekezeti ellentétek vezettek konfliktushoz.¹¹ 1875-ben Thaly lemondott pozíciójáról, utóda Szilágyi Sándor lett, aki a Rákóczi-kor történészével szemben „kiegyenlítő” képességeiről volt nevezetes, ami leginkább az általa szerkesztett *A magyar nemzet története* című több, egymással személyes, politikai vagy felekezeti konfliktusban lévő történészt egyesítő opus szervezésében mutatkozott meg a leginkább.¹² Szilágyi 1899-es halála után a szerkesztésben már addig is fontos szerepet betöltő Nagy Gyula, a korszak végén Borovszky Samu, majd Domanovszky Sándor töltötte be a feladatot.

A *Századok* első füzetében a folyóiraatra csak mint a Társulat közleményére hivatkoznak, magára a lap indulására, céljára, felépítésére nem reflektálnak.

⁷ Glatz F.: Szerkesztőségi munka i. m. 666.

⁸ Glatz F.: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 237.

⁹ Uo. 238–244.

¹⁰ Romsics I.: Clio bűvöletében i. m. 121.

¹¹ Uo. 122.

¹² Mann Miklós: A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztőségi munkálatairól. *Századok* 102. (1968) 205–239.

A programadónak tekinthető szövegek sokkal inkább a Társulatról és általában a magyar történettudományról szólnak, amely reprezentánsaiként tekintenek magukra a társulat tagjai. Ilyen programadó szövegnek Horváth Mihálynak az első közgyűlésen, 1867. május 15-én elhangzott, valamint Mikó Imre 1867. július 2-án elmondott beszédét tekinthetjük, amelyek a folyóirat első számának nyitószövegeivé váltak. E két írás jelöli ki a Társulat és ezzel a folyóirat normáit, feladatait, valamint magának a történettudománynak a társadalmi hasznát. Mindkettőben központi téma a nemzet valamint a történész feladata a nemzeti lét fejlesztésében.

Horváth Mihály a korszellemről szóló fejtegetéssel indítja felszólalását. Meglátása szerint a század legfontosabb fogalma a „nemzetiség”. Talán nem felesleges emlékeztetnem az Olvasót arra, hogy Horváth a fogalmat nem az 1868. évi 44. törvény szóhasználatának megfelelően „töredéknép” értelemben használja, hanem a korábbi meghatározás szellemében a nemzeti sajátosságokat érti ezalatt.¹³ Horváth szerint a különféle népek, még a „fejletlenebbek” is függetlenedni akarnak az idegen uralom alól. Bár Horváth a „külön nemzetiségben” csak eszközt lát az emberiség általános eszméihez való közeledéshez, megfogalmazásában ez a leghatékonyabb rugója a haladásnak, a jellem különfélesége – állítja párhuzamba a népet az egyénnel – versenyre ösztönöz.¹⁴ A történész gondolkodásában itt lép színre a történelem, hiszen ez „leghatékonyabb dajkája” a nemzeti érzelmenek. Csak abban lehet öntudatos nemzeti érzelem, aki ismeri nemzete történelmét.¹⁵ Hogy miként is kell művelni ezt a történelmet, arról Horváth igen általános, átfogó jelszavakat fogalmaz meg. Véleménye szerint valóságra, hűsége és alaposságra kell törekedni. A „kényelmes másodkezüséget” kerülve a „kútfók fürkészésére”, az adatok felkutatására és megrostálására szólítja fel kollegáit. Mindemellett azonban fontosnak tartja megemlíteni, hogy mindez a munka nemcsak a zárt, professzionális körnek szól, hanem a nagyközönség érdeklődésének felkeltésére is hangsúlyt kell fektetni.¹⁶ Úgy tűnik, hogy az alapítás alatt még belharcok tárgyát képező népszerűsítés feladatát a társulat végül valódi céljának érezte: 1905-ben, amikor pénzsűkébe jutott, a népszerűsítés kötelességére hivatkozva inkább a forráskiadást szüntette meg és nem a Magyar Történelmi Életrajzok sorozatot.¹⁷

A történetírás értelméről általános elveket megfogalmazó másik szerző, a társulat elnöke, Mikó Imre úgy látta, hogy a történettudomány feladata a politika-
 ilag érett nemzet kinevelésében rejlik. Számára legfontosabb a nemzeti ábrándok kizárása a történettudományból, a nemzeti mítoszokkal való leszámolás és a „való” megismerésével a politikai érettség megalapozása. Mikó beszéde elején

¹³ Erről bővebben lásd *Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”*. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa. Bp. 2013.

¹⁴ Horváth Mihály beszéde a történelmi társulat első közgyűlésén, 1867-ki május 15-kén. Századok 1. (1867) 3–11.

¹⁵ Uo. 3–5.

¹⁶ Uo. 6–7.

¹⁷ *Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917*. Bp. 1918. 108.

explicit módon is üdvözli „alkotmányunk újraébredését” és szavaiban nem nehéz felismerni, hogy politikai érettségen valószínűleg a való helyzethez alkalmazkodó, ésszerű kompromisszumot érti az irracionális nemzeti ábrándok ellenében.¹⁸

Folyóirat alapítás és program II. A Český Časopis Historický

A cseh történettudomány intézményesülését különleges tényezők kísérték amelyek közül legfontosabbnak a csehországi németekkel való állandó versengés tekinthető.¹⁹ A prágai Károly egyetemen a cseh kollegákat inkább megtúrták, mintsem egyenlő partnerként kezelték.²⁰ Nem volt olyan intézmény, amely megfelelt volna tudományos közegnek a történelem számára. A cseh hallgatók jobbjára nem is a prágai, hanem a bécsi egyetemet választották, hiszen ha már mindenképpen német egyetemen voltak kénytelenek továbbtanulni, a nagyobb presztízzsel bíró bécsi egyetem, és nem utolsósorban maga a birodalmi főváros nagyobb lehetőségeket kínált.²¹

A 19. század végén intenzívebbé váltak a nemzetiségi konfliktusok az egész Monarchiában, különösen igaz ez a német-cseh küzdelmek kiéleződésére. A nyelvi igények jelentették az egyik legfontosabb tényezőt ezekben a vitákban, a nyelvkérdéssel összefüggésben pedig központi helyet foglalt el az oktatás, különösen az egyetem kérdése, amely, mint a középiskolai tanárreteg kinevelője került a nemzeti viták kereszttüzébe.²² Az 1880-as évekre a cseh-német ellentétek nemcsak meghatározták a politikai életet, de kiléptek az utcára: így történt 1881-ben is, amikor a pozícióikat védő német és a cseh diákok között verekedés tört ki.²³ Mindez oda vezetett, hogy 1882 februárjában az egyetemet szétválasztották egy cseh és egy német részre úgy, hogy mindkét fél megtarthatta az egyetem nevét és így a történelmi presztízst. Noha ellentmondásos győzelemnek éltek meg a csehek, a szétválasztás tekinthető a legfontosabb fejleménynek a cseh kultúra intézményesülése történetében ebben a korszakban. A cseh társadalom intellektuális, kulturális és politikai központjává vált az egyetem.²⁴

¹⁸ Gr. Mikó Imre elnöki beszéde a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén. Századok 1. (1867) 12–18.

¹⁹ A korabeli cseh történettudomány legfontosabb egyéniségeiről remek áttekintést ad (de sajnos, lábjegyzetek nélkül) *Niederhauser Emil*: A cseh történetírás történetéből. Századok 127. (1993) 202–238.

²⁰ *Josef Šusta*: Tchecoslovaquie. In: Histoire et historiens depuis cinquante ans. Méthodes, Organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926. Paris 1927. 413–437., 413.

²¹ *Jaroslav Marek*: Česká moderní kultura. Praha 1998. 197.

²² *Marlène Laruelle*: L'enseignement de l'histoire à l'Université Charles de Prague 1882–1918. Histoire et éducation 86. (2000) 83–114., 87.

²³ *Catherine Servant*: Critique et nation: la naissance de la critique dans les lettres tchèques. (PhD értekezés). Paris 1998. 176.

²⁴ *František Kutnar – Jaroslav Marek*: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Praha 2009. 378.

Az új egyetem jobbára fiatal, nyugat-európai intézményeket látogatott oktatókat alkalmazott, akik a tudomány egy újfajta felfogását hozták a cseh intellektuális életbe. Legfontosabb közülük egyértelműen Tomáš Garrigue Masaryk volt. Az ő nevével fémjelzett intellektuális mozgalom és az idejétmúlt koncepciók mentén működő cseh tudományosság közötti frontális ütközést a hírhedt Hanka-féle *kéziratbotrány* hozta el. A 19. század elején „talált” kéziratok bizonyítékot jelentettek egy korai szláv irodalmi kultúra, valamint egy ősi szláv jogrendszer létezésére. Palacký koncepciója a németek és a szlávok „nemzeti karakterére” vonatkozóan nagy részben ezeken a kéziratokon alapult.²⁵ Noha már az 1820-as évektől többen – főként németek – kétségbe vonták hitelességüket, a kéziratok mélyen beivódtak a cseh kultúrába a nyelvészettől a zeneművészetig.²⁶ Éppen ezért, amikor folyóiratában, az Athenaeumban 1886-ban Masaryk támadást indított ellenük, durva vita robban ki, amely során nem egyszor vádolták nemzetellenességgel a kéziratok kritikussait.²⁷

A vita legfontosabb alakjai Masaryk mellett a nyelvész Jan Gebauer, valamint a korszak legmeghatározóbb történésze, Jaroslav Goll volt, aki vonatkozó cikkeiben a kéziratokban tetten érhető anakronizmusokra mutatott rá.²⁸ Goll vezette az új cseh nyelvű szemináriumokat az egyetemen 1882-től. Hasonlóan a magyar szemináriumi rendszer úttörőjéhez, Marczali Henrikhez, Goll is jelentős nyugat-európai egyetemeken képezte magát. Ezek közül legfontosabb a göttingeni egyetem volt, ahol a forráselemző szemináriumok mellett a nemzetközi léghör volt számára a legfontosabb tapasztalat.²⁹ Goll módszertani elveit külön cikkben fejtette ki, amelyet még az 1940-es években is a legjobb cseh nyelvű metodológiai szöveggként tartottak számon. Ebben egyértelműen Ranke történetírói princípiumait tartja követendőnek. Módszertani szemináriumait is ebben a szellemben tartotta.³⁰ A cseh szakirodalom a Goll-iskolát pozitivistának

²⁵ *Jiří Kořalka*: František Palacký (1798–1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat. Wien 2007. 172–174. A nép karakterének meghatározása pedig kulcsfontosságú volt ahhoz, hogy Palacký a csehek németekkel való viszonyát meghatározza, amit Hugh LaCain Agnew elemzett részleteiben. *Hugh LaCaine Agnew*: Czechs, Germans, Bohemians? Images of Self and Other in Bohemia to 1848. In: *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. Ed.: Nancy Wingfield. Oxford, New York 2003. 56–81.

²⁶ *Servant, C.*: Critique et nation i. m. 300.

²⁷ A kéziratbotránynak hatalmas irodalma van. Legújabbban: *Palvína Rychterová*: The Manuscripts of Grünberg and Könighof: Romantic Lies about the Glorious Past of the Czech Nation. In: *Manufacturing a Past for the Present. Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-Century Europe*. Eds: János M. Bak, Patric J. Geary, Gábor Klaniczay. Boston 2015.

²⁸ *Kutnar, F. – Marek, J.*: Přehledné dějiny i. m. 393.

²⁹ *Richard Georg Plaschka*: Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewußtsein bei dem Tschechen. Graz–Köln 1955. 58.

³⁰ *Kutnar, F. – Marek, J.*: Přehledné dějiny i. m. 381–382.

nevezi,³¹ ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ez a „pozitivizmus” megállt a tények tiszteleténél és explicit módon elutasította a filozófiai spekulációt, amely világosan látható az iskola tagjai – leginkább Josef Pekař – és Masaryk közt lezajlott vitában.

Jelentős történeti teljesítménye mellett Goll híresen kiváló pedagógus személyiség is volt, biográfusa, Jaroslav Marek a legnagyobb cseh tanáregyéniségnek látja.³² Tanítványaira nemcsak a szemináriumokon figyelt, hanem pályájuk során is követte őket. A *Český Časopis Historický* ötlete is elsősorban onnan származott, hogy publikációs lehetőséget akart biztosítani szemináriumi hallgatói számára. Mindazonáltal Goll nem volt a „tudós-üzletember” típus, így a folyóirat megalapításában jelentős szerep jutott a cseh Történelmi Társulatnak (*Historický klub*). Ellentétben magyar megfelelőjével, a cseh történelmi társulattal fiatal történetshallgatók hozták létre az 1870-es években. Eleinte vagyontalan önképző körnek indult, ugyanakkor nagy jelentőséggel bírt: heti rendszerességű ülésivel cseh nyelvű szemináriumot biztosított akkor, amikor erre intézményi keretek közt nem volt lehetőség.³³ A cseh egyetem létrejöttével elvesztette legfontosabb funkcióját, 1904-ben viszont Josef Pekař tanácsára kiadóvá alakult és átvette a *Český Časopis Historický* kiadói feladatait – ezzel egyértelművé téve a folyóirathoz fűződő kapcsolatát. A világháborút megelőző években száz gimnáziumból már hetvenben a társaság által írt és kiadott tanönyvekből tanítottak.³⁴

Ahogy a *Századok*, a *Český Časopis Historický* is egyedülálló volt az alapításkor. Hozzá hasonló orgánumnak tekinthető az Antonín Rezek által indított, de csak rövid ideig működő *Sborník Historický*. Leginkább az különböztette meg más folyóiratoktól, hogy nem valamennyi humán tudományból válogatta írásait, hanem kizárólag a történettudománynak szentelte magát. Szerkesztői, Jaroslav Goll és Antonín Rezek, az egyetem köréből válogatták szerzőiket, így a folyóirat szerzőgárdája – egy-két kivételtől eltekintve – egyöntetű maradt.³⁵ Az 1895 és 1918 közötti évfolyamok tartalomjegyzékét tanulmányozva egyértelművé válik, hogy ez esetben is a nemzeti történelem dominál – ugyanakkor több egyetemes történeti tanulmánnyal találkozhatunk, mint a *Századok*ban, a recenzált munkák köre pedig nyelvi és tematikus szempontból is jóval szélesebb volt. A középkori témák nagy fölénben voltak, kiváltképpen a cseh nacionalizmus számára kulcsfontosságú huszita kor – ezek a tanulmányok ugyanakkor a romantikus nacionalizmus tételeit felülvizsgálva szólnak a korszakról. Emellett nagy arányban található benne historiográfiai tanulmányok. Felépítésében a folyóirat hasonlított a *Századokra*: számonként 4 ív hosszúságban jelent meg,

³¹ Uo. 366. skk.

³² *Jaroslav Marek*: Jaroslav Goll. Praha 1991. 181.

³³ *Laruelle, M.*: L'enseignement de l'histoire i. m. 106–107.

³⁴ Uo. 110.

³⁵ *Marek J.*: Jaroslav Goll i. m. 184.

a hosszabb tanulmányokat a recenziók és hírek követték. A kritikai, szemlélő rovata ugyanakkor jóval kidolgozottabb volt, mint a *Századoké* ugyanabban a periódusban. A szerkesztők kifejezett ambíciója volt, hogy folyóiratuk a lehető legnagyobb teljességgel képet adjon a hazai és külföldi történelemtudomány legújabb fejleményeiről – ugyanakkor ezek sajnálatos módon gyakran csak a könyvcímek felsorolásából és tartalmuk pár soros jellemzéséből állt. Mindazonáltal a szerkesztők nagy hangsúlyt fektettek a recenziók igényes kivitelezésére. Ezek megírására kizárólag az adott terület specialistáját kérték fel. Goll azt is elvárta, hogy a kritikák kiegyensúlyozottak legyenek, és egy egyébként szigorúan bírált munka érnyeire is kitérjenek.³⁶

A kérlelhetetlen szakmai szigorral írt bírálat iránti különös igény egy általánosabb cseh kultúrtörténeti jelenségbe ágyazódott. 1895 a születési éve a *Česká Moderna* kiáltványának, amelyben a színvonalas kritika szükségessége mellett érvelnek a fiatal kritikusgeneráció tagjai. Kiállnak a kritika, mint független, önálló értékkel bíró műfaj mellett, amelynek figyelemmel kell kísérenie a külföldi fejleményeket. A kiáltvány nem a semmiből született, a cseh irodalomkritikusok szerepe az 1890-es években fontosabb volt, mint maguk a prózai vagy verses alkotások.³⁷ Doktori tézisében Catherine Servant meggyőzően mutatott rá az irodalmi kritika fontosságára a 19. század közepétől. Meglátása szerint a 19. század utolsó évtizedében a kritikai szellem az egész cseh társadalmat áthatotta – ami természetesen összefügg a kéziratbotrányal is.³⁸

A *Český Časopis Historický* szerkesztői összetétele kevésbé volt mozgalmas, mint a *Századoké*. Az alapító Jaroslav Goll és Antonín Rezek szerkesztették 1898-ig. Mikor a politikai ambíciókkal is bíró Rezek jelentős történészi pályáját Bécs kedvéért (ahol a tárca nélküli miniszterségig vitte) otthagya, Goll legkiválóbb tanítványa, Josef Pekař vette át a helyét. Jaroslav Gollal közösen szerkesztették a lapot 1918-ig, amikor a monarchia párti Goll mind a közéletből, mind a tudományos életből visszavonult.³⁹

A *Český Časopis Historický* minden hibájával együtt óriási teljesítménynek számított. A *Revue Historique* 1927-es körkérdésére, amely a történettudomány elmúlt ötven évében végbement fejlődésére kérdezett rá az egyes országokban, Josef Šusta külön kitért jelentőségére: szerinte a lappal jött létre valójában a Goll iskola.⁴⁰ Jaroslav Marek megfogalmazásában pedig a *Český Časopis Historický* bevezette a világot a cseh történelemszociológiába.⁴¹

Az első számban Goll és Rezek rövid programot tettek közzé. Ellentétben a *Századok* terjedelmesebb programszövegeivel, ez az írás alig tesz ki két

³⁶ Uo.

³⁷ Servant, C.: Critique et nation i. m. 24–27.

³⁸ Uo. 173.

³⁹ Kutnar, F. – Marek, J.: Přehledné dějiny i. m. 395.

⁴⁰ Šusta, J.: Tchécoslovaquie i. m. 426.

⁴¹ Marek, J.: Jaroslav Goll i. m. 190.

oldalt. Benne a szerkesztők vázaltszerűen sorolják fel folyóiratuk célkitűzéseit. Mindenek előtt függetlenséget hirdetnek valamennyi politikai erőtől, független, önálló, tudományos folyóiratként definiálják az orgánumukat. Emellett a lehetséges cikkeket úgy határozzák meg, hogy azok a politikatörténeten kívül a történetírás egyéb területei iránt is érdeklődést mutatnak. A folyóirat felépítésére rátérve külön kiemelik a kritikai rovat jelentőségét. Végül kijelentik, hogy a folyóirat a nagyközönség figyelmére is számít.⁴² Bár ez az aspektus nem olyan hangsúlyos, mint a *Századok*-ban, mégis árnyalja azt a képet, miszerint a történettudományos folyóiratok szertartásosan kizárják a nagy publikumot.⁴³

Az igen szűkszavú írásból keveset tudunk meg a szerkesztők elképzeléseiről. A 10. évforduló alkalmából azonban, mikorra a *Český Časopis Historický*-t már az akadémia folyóiratának nyilvánította, Goll egy hosszabb írásban emlékezett meg alapításáról.⁴⁴ Ebben kiemeli a fiatal generáció fontosságát; a folyóiratot megelőző, követendő és elvetendő példákat Goll számára az különbözteti meg egymástól, hogy milyen teljességgel figyeltek a történeti irodalom legújabb fejleményeire. Emiatt elveti Josef Dobiáš hasonló című folyóiratát (*Historický Časopis*), mivel az csak hézagos lajstromot vezetett a történeti irodalom legújabb termékeiről.⁴⁵ Ezzel szemben a Rezek szerkesztette *Sborník Historický* legnagyobb erényének tartja a legújabb publikációkról tájékoztató rovatot, amelyet a *Český Časopis Historický*-ben úgy kívántak továbbfejleszteni, hogy a külföldi irodalom nagyobb hangsúlyt kapjon. Az új folyóirat címében is a *Sborník Historický* folytatása akart lenni, 1893-ban azonban *Sborník* néven irodalomtörténeti folyóirat indult.

Feltűnő, hogy a *Századok* hasonló cikkeivel ellentétben egyetlen szó sem esik sem a „nemzeti történelemről”, sem a történelem „értelméről” vagy „hasznáról”. Önmagában tehát nem sok minden következik abból a tényből, hogy a *Századok* címében nincs nemzeti megjelölés, míg a cseh folyóiratéban igen.⁴⁶ Mindennek okát abban kereshetjük, hogy az egyetemi történetírásnak kikkel szemben kellett meghatároznia magát. Egyrészt a „múzeumi” történészek ellenében, akik Palacký elképzeléseit vallották a nemzeti történelemről és kitartottak a kéziratok hitelessége mellett. Másrészt Masarykkal szemben, aki több munkában fejtette ki a cseh történelem értelmét, amelyet a Goll-iskola elvetett anakronizmus és a történelem instrumentalizálása miatt. Bár a vita első nagy hulláma az 1910-es évekre tehető, a második pedig már a háború utánra, 1895-ben Masaryk már publikálta első könyvét a témában.⁴⁷

⁴² Jaroslav Goll, Antonín Rezek: Nás program. *Český Časopis Historický* (a továbbiakban ČČH) 1. (1895) 1–2.

⁴³ Vö. Middel M.: Vom allgemeinhistorischen Journal i. m. 7.

⁴⁴ Jaroslav Goll: Po desíti letech. ČČH 11. (1905) 1–11.

⁴⁵ Uo. 2.

⁴⁶ Vö. Frank Hadler: Századok–Kwaeralik Historyczny–Český Časopis Historický. Frei Konstanten ostmitteleuropäischer Historiographiegeschichte. In: *Historische Zeitschriften* i. m. 145–159.

⁴⁷ T. G. Masaryk: *Česká otázka snahy a tužby národního obrození*. Praha 1895.

A cseh történetírás a Századokban

Noha Pauler Gyula már a *Századok* első évfolyamában Horváth Mihály munkájáról írt recenziójában kijelentette, hogy a folyóirat „egyik fő feladata történeti irodalmunk minden mozzanatáról értesíteni, tájékoztatni a közönséget”,⁴⁸ Glatz Ferenc kutatásai szerint semmi jele nincs annak, hogy az első korszak szerkesztősége hangsúlyt fektetett volna az ismertetés rovatra, vagy rendszeresen akarta volna tájékoztatni olvasóit a megjelenő történeti publikációkról.⁴⁹ Ez már csak azért is különös, mert a szerző szűkében lévő folyóirat számára ez az egyik leghatékonyabb módszer lehetett volna újabb munkatársak toborzására. Természetesen az idő előrehaladtával a recenziós rovat is fejlődött, és egyre részletesebb könyvbírálatok születtek a „történeti irodalom” rovatban. Ezek kétharmada magyar történelemmel, ezen kívül túlnyomó rész (46%) német művekkel foglalkozott, emellett még a francia (16%) és angol (9%) munkák aránya is említésre méltó.⁵⁰

1895-ig, a *Český Časopis Historický* indulásáig Antonín Gindely az egyetlen jelentős cseh szerző, akinek munkájáról kritika születik.⁵¹ Valójában nem teljesen problémamentes csehnek minősíteni Gindelyt (egy ponton a *Századokban* is a német történetírókhoz sorolják⁵²), aki minden bizonnyal a cseh történetírás egyik legkülönlegesebb alakja. A Palacký és Goll közötti generációhoz tartozott, apja magyar volt, németül, csehül és magyarul egyaránt anyanyelvi szinten beszélt. Különlegességét azonban nem származása, hanem a Monarchiához való viszonya adta, Gindely ugyanis igazi birodalmi patrióta volt. Jaroslav Werstadt jellemzése szerint, míg a Leo Thun összbirodalmi gondolkodását magáévá tevő történész és egyetemi rektor Václav Tomek legfeljebb osztrák szimpatizáns csehnek mondható, Gindely cseh szimpatizáns osztrák (Rakušan) volt.⁵³ Mindenesetre Gindely monográfiáival és forráskiadásaival rengeteget tett Csehország történetének megismeréséért, ugyanakkor nem váltotta be azon reményeket, hogy Palacký 1526-nál abbamaradt nagy szintézisének folytatója lesz. Gindely egyrészt nemzetek feletti szempontra törekedett, másrészt pedig a csehek 1627-es vereségét nem „a nép belső hanyatlásával”, hanem világpolitikai tényezőkkel magyarázta.⁵⁴ Sosem látott ellentmondást birodalmi, német és cseh identitása között, a Károly Egyetem szétválása ugyanakkor választás

⁴⁸ Idézi Glatz F.: Szerkesztőségi munka i. m. 676.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Romsics I.: Clio i. m. 121.

⁵¹ Noha Palackýval több tanulmányban polemizálnak a *Századok* szerzői (főként a honfoglalás korszakának vonatkozásában), halálakor nem emlékeznek meg a nagy történetíróról.

⁵² *Fejérpataky László*: Grundriss der oesterreichischen Geschichte von Dr. Franz Krones. (Recenzió) *Századok* 17. (1883) 279–282., 279.

⁵³ Idézi Plaschka, R. G.: Von Palacký bis Pekař i. m. 35.

⁵⁴ Uo. 36.

elé állította. Gindely végül az egyetem német részén maradt, ezután mindkét nemzet elfordult tőle.⁵⁵

Gindely német nyelvű munkájának első kötetét a harminc éves háborúról (ami főművének tekinthető) Fraknoi Vilmos ismertette 1869-ben. Fraknoi a szerző magyar származásának felidézésével kezdi írását. Megbecsüléssel szól arról a hatalmas forrásanyagról, amelyet Gindely feldolgozott munkájához. Bár hiányolja Magyarország és Erdély szerepének adekvát „méltánylását”, ezért sokkal inkább a magyar történettudományt hibáztatja, amely véleménye szerint semmit nem tesz azért, hogy eredményeivel a külföldi tudóstársadalmat megismertesse. A hosszú, elismerő kritika végén Fraknoi a korszak történész-ideáljának minden szuperlatívuszával méltatja a szerzőt: „Ő történetíró, a szó valódi értelmében. Emelkedett álláspontjától távol van az elfogultság. Az események és jellemek megítélésében lelkiismeretes és igazságos.”⁵⁶

Gindely magyarországi látogatásairól és készülő munkáiról folyamatosan beszámolnak a *Tárca* rovatban. Wallensteinről – szintén németül – írt munkáját 1886-ban ismét egy jelentős történészgyeiség, Szilágyi Sándor ismertette a *Századok* recenzióinak akkori arányait tekintve megint egy terjedelmesebb írásban.⁵⁷ Elsősorban Szilágyi is a történész forrásfeltáró eredményeit méltatja, valamint teljesen elfogadja munkája fő tételét, amely szerint Wallenstein egyértelműen árulónak tekinthető. Ugyancsak Szilágyi írta Gindely nekrológiáját (az egyetlen cseh tárgyú nekrológot) 1892-ben. Ebben kiemeli a történész magyar kapcsolatait, leginkább a Bethlen Gáborról írt, kizárólag magyarul kiadott monográfiáját. Ebben Szilágyi szerint Gindely elhelyezte az erdélyi fejedelmet az európai történelemben.⁵⁸

1895-ben a tárca rovatban egy a *Český Časopis Historický*ban megjelenő – tehát immár cseh nyelvű – írásról számol be a *Századok*, Jindřich Vančura a következő fejezetben még bővebben elemzett írásáról a magyar történetírás eredményeiről. A névtelenül megjelent egy oldalas cikkben a szerző „előkelő cseh szemlének” nevezi a folyóiratot. Vančura cikkét rövidnek, de behatónak ítéli, és előszeretettel idézi a magyar történettársadalmat dicsérő szavait, a megfogalmazott kritikát ugyanakkor nem idézi.⁵⁹

1907-ben Erneyi József írt recenziót a Jaroslav Goll hatvanadik születésnapja alkalmából készült tiszteletkötetről.⁶⁰ Erneyi eredetileg etnográfus volt, a Néprajzi Múzeumban dolgozott. Tudományos érdeklődését döntően

⁵⁵ Šusta, J.: Tchécoslovaquie i. m. 421.

⁵⁶ *Fraknoi Vilmos*: Dr. Anton Gindely: Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Recenzió) *Századok* 3. (1869) 662–668.

⁵⁷ *Szilágyi Sándor*: Waldenstein während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen 1625–1630. Von Anton Gindely. (Recenzió) *Századok* 20. (1886) 632–637.

⁵⁸ *Szilágyi Sándor*: Gindely Antal. *Századok* 26. (1892) 774–775.

⁵⁹ Cseh kritika a magyar történetírásról. *Századok* 29. (1895) 382.

⁶⁰ *Erneyi József*: Sborník prací historických. K šedestátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslav Golla vydali jeho žáci. (Recenzió) *Századok* 41. (1907) 945–947.

meghatározták felvidéki származása és kapcsolatai.⁶¹ A *Századok*ban közölt ismertetései – ami azonban nem fejlődött rendszeres recenziós tevékenységgé – is példája annak, hogy ismerője volt az északi szláv népek (cseh, szlovák, lengyel, ukrán, orosz) szakirodalmának. Ernyei kizárólag a – néha erőltetett indokkal – magyar vonatkozású cikkekre összpontosít, amelyeket alapjában véve pozitívan ítél meg. Leginkább Josef Pekař írását méltatja a középkori Csehország közigazgatási felosztásáról. Goll személyiségére egyáltalán nem tér ki, holott ez elvárható lett volna egy ilyen természetű munka ismertetése során.

1900-ban „Szláv történeti szemle” címen új rovat indult a *Századok*ban.⁶² A rovat indítását a folyóirat szerkesztői azzal indokolják, hogy „a szláv nyelvű történetírás a magyar nyelvű történészekre nézve úgyszólván csukott könyv volt eddig”.⁶³ Ez alól kivételt jelentett, a két ország különleges kapcsolata miatt érthető módon, a horvát történetírás, amelyről az Akadémia külön repertóriumot adott ki. A horvát történetírás eredményei az új rovatban is kivételesen nagy figyelmet kaptak.

A cseh történettudományt a szláv történeti szemlében is a *Český Časopis Historický* köre képviselte 1908-ban. Ernyei József részletesen ismertette a *Český Časopis Historický* ünnepi, 10. évfolyamát. Az ismertetés háromnegyedét az évfolyam egyetlen magyar vonatkozású cikke teszi ki. Zdeněk Nejedlý II. Ulászló királlyá választása című tanulmánya, amely Mátyásnak a cseh koronára irányuló törekvései meghiúsulását mutatja be. A tanulmányt összességében érdekesnek ítéli meg, ugyanakkor kifogásolja, hogy a szerző nem használta a magyar történetírás eredményeit.⁶⁴ Ernyei kitér a Pekař által szerkesztett cseh történeti bibliográfiára is – itt ismét csak a magyar vonatkozású – szerinte kis számú – írásra hívja fel a figyelmet, ugyanakkor Vančura már említett cikke elkerüli a figyelmét.

1905-ben a cseh történelmi társulat kezdeményezésére, amely ekkoriban vette át a *Český Časopis Historický* kiadói feladatait, a két társulat megállapodott arról, hogy közleményeiket kölcsönösen megküldik egymásnak.⁶⁵ Talán ennek a megállapodásnak az eredménye a következő, a cseh történettudománnyal kapcsolatos cikk 1912-ből, amely rendhagyó a *Századok*ban. A két közleményre bontott – összesen 15 oldalas – tanulmány a cseh folyóirat 17. évfolyamát ismerteti részletesen. Szerzője Krajnyák Edvárd (Eduard Krajňak) szlovák származású pozsonyi gimnáziumi tanár volt.⁶⁶ Szlovák munkák mellett a 20. század elején több recenziót is közölt a cseh történettudomány eredményeiről a *Századok*ban, Ernyeihez hasonlóan azonban recenziós tevékenysége nem volt rendszeres.

⁶¹ Magyar Néprajzi Lexikon I. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977. 722–723.

⁶² Nem keverendő össze Zsilinszky Mihály azonos című cikksorozatával, amelyben a Matica évkönyvében megjelent történeti tárgyú írásokat bírálja. Ezeket elemzi: *Frantisek Boke: Szlovák témák és szlovák munkatársak jelentkezése a Századok hasábjain (1867–1918). Századok 102. (1968) 649–655.*

⁶³ Szláv történeti szemle. *Századok* 34. (1900) 86.

⁶⁴ *Ernyei József: Český Časopis Historický. (Ismertetés) Századok 42. (1908) 657–663.*

⁶⁵ Hivatalos Értesítő. *Századok* 39. (1905) 284.

⁶⁶ *Boke, F.: Szlovák témák és szlovák munkatársak i. m. 655.*

A legalább részben történelemmel foglalkozó cseh folyóiratok közül a szerző szerint első helyen áll a *Český Časopis Historický*, amely véleménye szerint más tudományos egyesületek számára is mintaértékű lehet.⁶⁷ Az évfolyam valamennyi cikkét ismerteti, nemcsak a magyar vonatkozásúakat. Ilyen hosszú ismertetés nincs más folyóiratok teljes számairól. A cikk második közleményét teljes egészében a *Český Časopis Historický* vizsgált évfolyama kritikai rovatának szentelte a szerző.⁶⁸

A több kötetes cseh történeti bibliográfiát szintén Krajnyák ismertette egy jóval rövidebb írásban.⁶⁹ A szerző általában is elismerésre méltónak látja a cseh akadémia kiadványait, a történeti bibliográfiát viszont átlagon felüli teljesítménynek minősíti, külön megemlítve a genealógiai rész kiválóságát, valamint a rövid ismertetéseket. A recenzió végén felhívja a figyelmet a bibliográfia magyar vonatkozásaira, valamint egy hasonló magyar munka kiadását sürgeti. Krajnyák méltatta Václav Novotný *Cseh történetének* első kötetét is.⁷⁰ Ellentétben a magyar történészekkel, akik a dualizmus alatt több jelentős történeti szintézist is kitermeltek, a cseh egyetemi történészek nem tudtak egy, elvárásaiknak megfelelő, a Palacký-narratívát meghaladó összefoglaló munkát felmutatni. Visszatekintésében Josef Šusta ezt a cseh tudományos történetírás egyik legnagyobb hibájaként ismerte fel.⁷¹ Novotný munkája ezt a hiányt próbálta meg pótolni, ugyanakkor befejezetlen maradt, a világháborúig csak pár kötet látott napvilágot. Krajnyáktól azt is megtudhatta a *Századok* olvasója, hogy a szintézisre koncentráló Palacký után az analitikus, kritikai történetírás legfontosabb képviselője Jaroslav Goll.

A magyar történetírás a Český Časopis Historickýben

Mint fentebb láttuk, a *Český Časopis Historický* alapító-szerkesztői számára kulcsfontosságú volt a színvonalas szakmai kritika, valamint a nemzetközi perspektíva meghonosítása a cseh tudományos életben. Ebbe a célkitűzésbe jól illett a más országok történettudományát ismertető sorozat, amelyben egy-egy ország történetírásának legújabb eredményeit tették mérlegre a szerzők.

A magyar történetírás nagyon előkelő helyen, az első évfolyamban, a sorozat első darabjaként kapott helyet. Mindazonáltal terjedelmében jóval alulmaradt

⁶⁷ *Krajnyák Edvárd*: Egy cseh történeti folyóirat. Első közlemény. Századok 46. (1912) 279–291.

⁶⁸ *Krajnyák Edvárd*: Egy cseh történeti folyóirat. Második közlemény. Századok 46. (1912) 361–377.

⁶⁹ *Krajnyák Edvárd*: Zibrť Csenyek: Bibliografie České Historie. (Recenzió) Századok 46. (1912) 619–621.

⁷⁰ *Krajnyák Edvárd*: České Dějiny. Dílu I. část 1. Napsal: Václav Novotný. (Recenzió) Századok 47. (1913) 299–305.

⁷¹ *Šusta, J.*: Tchécoslovaquie i. m. 434.

a későbbi daraboknál, különösen a lengyel történetírásról szóló munkánál.⁷² A magyar történettudományról szóló beszámolót Jindřich Vančura írta. A szerző a cseh historiográfiai emlékezetben nem foglal el előkelő helyet. Összefoglaló historiográfiai munkájukban František Kutnar és Jaroslav Marek csak annyit említ róla, hogy a Goll iskola akadémiai bírálóihoz tartozott – ami mutatja, hogy Goll olyan szerzőket is megtúrt folyóiratában, akik nem feltétlenül osztották nézetrendszerének minden pontját. Vančura az analitikus módszer ellenében megőrizte szimpátiáját a Palacký-féle szintetikus látásmód iránt – ez abban is megnyilvánult, hogy a szintén Palacký-párti Ernest Denis cseh történelmi munkáit ő fordította le.⁷³ Mindemellett a Masaryk vitában a filozófus mellett állt ki, cikket írt Masaryk érdemeiről a cseh történetírásban, amelyet először 1911-ben közölt,⁷⁴ majd a vita második hullámakor, az 1920-as években ismét publikált.⁷⁵

A cikk felépítése logikus: a forráskiadások és az alapvető intézmények felsorolásától halad az egyes monografikus feldolgozások értékelése felé. Meglepő a cikkben az a pozitív hangvétel, amellyel a szerző a millenniumi ünnepekről szól.⁷⁶ Egy szláv történésznek, aki ráadásul Palacký nézetrendszernek híve, minden oka meglett volna nemtetszését kifejezni a közelgő millenniumi ünnepek és az általuk közvetített magyar-centrikus történelemképpel szemben. Az 1895-ben összeült nemzetiségi kongresszus a közelgő ünnepekkel szemben kiáltványt fogalmazott meg.⁷⁷ Ebben központi jelentőségű volt azon kifogás, miszerint a magyarok kisajátítják az ország történelmét. 1895-ben jelent meg *A magyar nemzet története* első kötete, amelyben Marczali Henrik már kifejtette nézeteit a magyarság civilizátori missziójáról.⁷⁸ Mindezt azonban Vančura nem említi, a millenniummal kapcsolatban csak annak a forráskiadásra gyakorolt pozitív hatásairól beszél. A szerző egyetlen érdemi – és nagyon finoman

⁷² *Felix Koneczny*: Historiografie polská v posledních letech. ČČH 3. (1897) 34–43; 73–86.

⁷³ *Kutnar, F. – Marek, J.*: Přehledné dějiny i. m. 416.

⁷⁴ *Jindřich Vančura*: Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu. In: T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám. Praha 1911.

⁷⁵ *Karel Brušák*: The Meaning of Czech History: Pekař versus Masaryk. In: *Intellectuals and the future of the Habsburg Monarchy*. Ed.: László Péter, Robert B. Peterson. London 1988. 91–106.

⁷⁶ *Jinřich Vančura*: O nejnovější historiografii maďarské. ČČH 1. (1895) 98–106.

⁷⁷ A nemzetiségi kongresszus tiltakozása a millenniumi ünnepek ellen. In: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp. 2006. 729–733.

⁷⁸ „Ez a nép, a magyar megoldja az ezredéves geographiai és történeti problémát. Önálló birodalmat alapít, melynek itt a központja és ereje, és immár egy ezredév viszontagságai közt az örökös válságok e földjén nyugalmat állapít meg a népek torlódó hullámmásában és fejleszti műveltséget.” – *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: *A magyar nemzet története I.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1895. 3–202. 4. A magyarországi nemzeti kisebbségek korabeli történészi reprezentációit lásd *Imre Tarafás*: Making and Unmaking National Histories at the Dawn of the Great War. In: *Empires, Nations, Privat Lives. Essays on the Social and Cultural History of the Great War*. Eds: Nari Shelekpavev, François-Olivier Dorais, Daria Dyakonova, Solène Maillet. Cambridge 2016. 107–133.

megfogalmazott – kritikája a magyar szerzőkkel szemben az, hogy munkáikat és forráskiadásait kizárólag magyar nyelven publikálják, ami nagyon megnehezíti az érdeklődő külföldiek dolgát.⁷⁹ Láthattuk, hogy csaknem harminc éve Fraknoi Vilmos is hasonló kifogásokat fogalmazott meg.

Vančura hosszan méltatja a forráskiadásokat, különösképpen a Fejér kódex folytatását; Fejérpataky Zsigmond-kori gyűjteményét, amelyre érthető módon, külön felhívja cseh kollegái figyelmét. Bár Marczali *Magyarország története II. József korában* című könyvét rendkívüli teljesítménynek nevezi,⁸⁰ a munkát és a történész munkásságát nem ismerteti részleteiben. Leginkább Szilágyi Sándor, Pauler Gyula és Frankói Vilmos munkásságát méltatja, bár egy-két dicsérő szava szinte valamennyi jelentős történésszel kapcsolatban van. Szilágyitól különösen az Erdély történetével foglalkozó munkáját méltatja, kiemelve, hogy a történész nemcsak politikai, de kultúrtörténeti szempontok alapján is vizsgálta tárgyát. Pauler Gyulától az Árpád-korszakkal kapcsolatos köteteit méltatja, amelyekben Pauler szerinte ideálisan ötvözte a tudományos szigort a hazafiúi érzelmekkel; emellett kiemeli a történész levéltárnoki reformjait is. Elismeréssel említi továbbá a magyar történelmi társulat működését (még a társulat vidéki, levéltár-feltáró kirándulásaira is kitér), példaértékűnek ítéli meg annak a történelem népszerűsítése terén kifejtett munkásságát.⁸¹

Vančura többször is hangsúlyozza, milyen „irigykedve” tekint a magyar történettudomány nagyfokú társadalmi támogatottságára. („De másként van ez nálunk!”⁸²) Elsősorban az arisztokrácia és a főpapság érdemeit méltatja e téren. Végkövetkeztetése szerint Magyarországon a történettudomány megszervezése hatékony, kiváló tudósok művelik és komoly anyagi és erkölcsi támogatást kap a társadalom minden részétől.⁸³

A további, magyar történettudománnyal kapcsolatos hírekre sajnos túlnyomórészt igaz Jaroslav Marek kritikai észrevétele: jobbára kimerülnek pár soros ismertetésekben, mivel többségük a „rövid hírek” rovatban foglal helyet. Ez a nekrológokra is igaz: egy-két mondatosak, ugyanakkor nagy elismeréssel szólnak az elhunytiról. A korszakban Thaly Kálmán, Vámbéry Ármin és Pauler Gyula haláláról értesítették a cseh olvasót. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a *Český Časopis Historický* rendszeresen adott hírt magyar történésztől, akár magyar nyelven megjelent kiadványokról. A Vančura által leginkább méltatott szerzők felülreprezentáltak e beszámolóiban. A Szilágyi és Pauler által szerkesztett forráskiadást a honfoglalás kútfőiről nagy és jelentős munkának látja a névtelen ismertető, amely szerinte a szláv népek történetéhez is kulcsfontosságú publikáció.⁸⁴ A leginkább

⁷⁹ Vančura J.: O nejnovější i. m. 100.

⁸⁰ Uo. 102.

⁸¹ Uo. 102–103.

⁸² Uo. 104.

⁸³ Uo. 105.

⁸⁴ ČČH 9. (1903) 239–240.

megbecsült magyar szerző a folyóiratban egyértelműen Fraknoi Vilmos. Németül is kiadott munkáját Buda visszafoglalásáról példaértékűnek látják,⁸⁵ emellett méltatják forráskiadásait, valamint két közleményét a hármas szövetség megalakulásáról, amelyet a téma időbeli közelsége ellenére is tudományos műnek tart az – ezúttal is névtelen – kritikus. Marczali Henrik II. József koráról szóló nagy munkájának angol kiadása, valamint Márki Sándor Rákóczi életrajza is méltatásban részesült.⁸⁶ Emellett röviden ismertetik a *Századok* 1905-ös évfolyamát is, sajnálattal jegyezve meg, hogy a folyóirat szláv történelmi szemléje csak a délszláv történelmi irodalomra figyel.⁸⁷ A háborúig csak Wertheimer Ede Andrassy monográfiájának német kiadása kap negatív bírálatot – Andrassy iránti elfogultsággal vádolják – ugyanakkor a recens, Karel Hoch emellett úgy véli, cseh történetírói szempontból érdekes beszámoló az osztrák-magyar kiegyezésről.⁸⁸

1918-ban azonban már nagyon más képet találunk a magyar történetírásról Szekfű Gyula *Der Staat Ungarn* című (eredetileg németül írt, majd a szerző által lefordított) munkája kapcsán. A recens egyszerűen silánynak nevezi a könyvet, a magyar állami élet zszurnalisztikus, felületes elbeszélésének látja. Mindemellett a – névtelen – szerző erélyesen kikel a mű alapkoncepciója ellen, amelyet Szekfű az előszóban fogalmazott meg, mely szerint „történelmi tény, hogy a magyar államegyéniség (...) egész élete folyásán át *egyetlen* nemzet, a magyar nemzet produktuma volt (...) a mai napig, megszakítás nélkül a magyar nemzet adott tartalmat és formát a magyar államnak.”⁸⁹ Ezt a tendenciát, amelynek lényege a recens szerint az, hogy nem ismeri el a szláv elem szerepét a magyar történelemben, a szerző a magyar történetírás állandó tendenciájának véli.⁹⁰ Ami Vančurát 1895-ben még nem foglalkoztatta, 1918-ra meghatározó tényezővé vált a magyar történettudomány megítélésében.

Közös dolgaink – birodalomtörténetek recepciója

Egymás megítélésének bemutatása után érdemes kitekinteni a „harmadik fél”, az osztrák szerzők megítélésére. Írásom utolsó fejezetében az egész birodalom történetét bemutató munkák recepcióit vizsgálom a két folyóiratban. Ez azonban inkább problémafelvetés, mintsem kimerítő elemzés: ezek a recepció-történetek ugyanis jóval túlmutatnak a két folyóiraton, mindkét országban.

⁸⁵ *J. Růžička*: Wilhelm Fraknoi: Papst Innocenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft. (Recenzió) ČČH 9. (1903) 339–341.

⁸⁶ ČČH 17. (1911) 374.

⁸⁷ ČČH 11. (1905) 239.

⁸⁸ *Karel Hoch*: Wertheimer Eduard von: Graf Julius Andrassy. (Recenzió) ČČH 17. (1906) 336–352.

⁸⁹ A magyar kiadás *Szekfű Gyula*: A magyar állam életrajza. Bp. 1917. 17–18. Kiemelés az eredetiben.

⁹⁰ ČČH 24. (1918) 363.

A kérdésfelvetés érdemes további vizsgálatokra, tökéletesen illeszkedik például az *histoire croisée* elnevezésű módszer problémafelvetésébe.⁹¹ A Bénédicte Zimmermann és Michael Werner által kidolgozott eljárás kiindulópontja a „hagyományos” összehasonlító módszer meghaladása: nem egymástól izolált tárgyakat vizsgál, hanem egymást „keresztező” objektumok interakcióját elemzi. A birodalomtörténetek recepciója a két kutató által felkínált második kategóriába illeszkedik leginkább, amelyet „a nézőpontok átfedésének” neveztek el. Ez különböző terepek, tárgyak, léptékek átfedését jelenti, ahol a kutató által keresztezett dolgok kerülnek górcső alá. A két szerző Tacitus *Germaniájának* a 15. és a 20. század közötti recepcióvizsgálatát hozza példának, amelyben vizsgálni lehet a különböző nemzeti kontextusokban megvalósuló interpretációkat, és ezek átfedését.⁹² Mindez a birodalomtörténetek kapcsán is lehetséges. A továbbiakban ezt két osztrák szerző munkái ismertetésén demonstrálom.

Az összbirodalmi szemléletmód

Az 1848-as év politikai megmozdulásait Ausztriában minden területen új orientációk követték. Ez igaz volt a Thun-féle egyetemi illetve középiskolai reformokra is. Thun nagy hangsúlyt fektetett a történelemoktatásra – ebben ugyanis az államjog legerősebb támaszát látta –, és fontosnak tartotta egy miniszterileg szigorúan ellenőrzött historizmus kiépítését.⁹³ Egyik legközelebbi tanácsadója, a történész Alexander Josef Helfert önálló kötetben fejtette ki a reformok céljait. Über nationalgeschichte című munkájában Helfert elveti nemzet és „faj” azonosítását, és a fogalom politikai értelmezése mellett érvel. „Nemzeti történelem egy olyan nép története, amely egy politikailag egységes területen, ugyanazon törvényeknek alávetve él. Számunkra Ausztria történelme az osztrák államnak [österreichischen Gesamtstaates] és egész népének [Gesamtvölker] történelme.”⁹⁴ Helfert ezután kifejti, miként alakítható ki olyan állampolgári lojalitás, mely megakadályozza az 1848-as események megismétlődését. A szerző szerint ehhez egy közös – a fenti értelemben vett – osztrák identitás kialakítása szükséges, annak a meggyőződésnek az elmélyítése a történelemtudományon keresztül, mely szerint Nagy-Ausztria egy, a Gondviselés által elrendelt, szükségszerű formáció [providentielle Nothwendigkeit].⁹⁵ Helfert egy intézményre bízta volna ennek az eszmének a továbbítását, amely létre is jött, és a Monarchia

⁹¹ Michael Warner, Bénédicte Zimmermann: Túl az összehasonlításon: *histoire croisée* és a reflexivitás kihívása. Korall 8. (2007: 28–29. sz.) 5–30.

⁹² Uo. 15.

⁹³ Alphons Lhotsky: Österreichische Historiographie. Wien 1962. 159–165.

⁹⁴ Alexander Josef Helfert: Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich. Prag 1853. 2.

⁹⁵ Uo. 53.

történészképzésének legfontosabb központja lett, az *Institut für die österreichische Geschichtsforschung*. Az intézményt a németek után a cseh történészhallgatók látogatták a legtöbben, pontosan huszonkettő ilyen hallgatóról tudunk, magyarok ugyanakkor csak négyen.⁹⁶ Az intézetnek feladata volt a fent megfogalmazott osztrák identitás terjesztése, viszont a közjogi helyzet radikális átalakulásával és Theodor Sickel vezetése alatt az intézmény a segédtudományok oktatására helyezte a hangsúlyt, „magasztosabb” küldetése pedig háttérbe szorult.⁹⁷

Alfons Huber

Alfons Huber nem az Institut neveltje volt, Leo Thun azonban figyelemmel kísérte fejlődését: a miniszter történelemoktatás iránti elkötelezettségét mutatja, hogy félévente kért jelentéseket az innsbrucki egyetemi tanártól, Julius Fickertől, aki részletesen beszámolt szemináriumának ígéretes hallgatóiról, kivált Huberről.⁹⁸ Fickert hatásosan támogatta Huber karrierjét, aki először az innsbrucki, majd a bécsi egyetemen kapott professzori állást. Főként Tirol múltjáról szóló munkák után kezdett főművébe, Ausztria történetének szintézisébe. Huber úgy látta, a birodalom történetének megértéséhez nem elég 1526-ból kiindulni, szükséges ismerni Csehország és Magyarország történetét is egészen a 10. századtól, hogy érthető legyen jogrendszerük és kultúrájuk fejlődése. Emellett azon az állásponton volt, hogy Ausztria története nem egyenlő a koronát alkotó országok történetének összességével.⁹⁹ Az osztrák történettudomány ezt tekinti a műfajban alkotott legjobb munkának – mutatja ezt az is, hogy 1967-ben az osztrák akadémia nem teljesen új történeti szintézist, hanem a Huber-mű kibővítését és az elavultnak tekinthető részek korrigálását rendelte el.¹⁰⁰

Huber viszonya a csehekhez és a magyarokhoz nagyon eltérő volt. Szintézisének írása közben megtanult magyarul és a Történelmi Társasághoz is csatlakozott. A *Századokban* mindemellett magyarul is publikált: Pauler

⁹⁶ *Walter Leitch*: East Europeans Studying History in Vienna (1855–1918). In: *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*. Eds: Denis Deletant, Harry Hanák. London 1988. 139–157., 145.

⁹⁷ Uo. 142. Az eredetileg paleográfiával foglalkozó porosz és protestáns Sickel azok közé a német tudósok közé tartozott, akiket Thun azért hívott az országba, hogy meghonosítsák a német és francia területen kifejlesztett korszerű történetírói módszereket. Ugyanakkor Sickel tudományos érdeklődése és politikai beállítódása nem tette lehetővé, hogy a Helfert által megfogalmazott eszmék hirdetője legyen. – *Lhotsky, A.*: *Österreichische Historiographie* i. m. 167.

⁹⁸ *Károlyi Árpád*: Emlékbeszéd Huber Alfons k. t. felett. In: *Magyar Tudományos Akadémia emlékbeszédek* XV. Bp. 1912. 344.

⁹⁹ *Walter Pohl*: National Origin Narratives in the Austro-Hungarian Monarchy. In: *Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. Eds. Patrik J. Geary, Gábor Klaniczay. London–Bristol 2013. 13–51., 42.

¹⁰⁰ *Alphons Lhotsky*: *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts 1281–1358*. Neubearbeitung der Geschichte Österreichs von Alfons Huber. Wien 1967. 5.

Gyula *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt* című művét méltatta.¹⁰¹ Mint az Akadémia külső tagját, Károlyi Árpád búcsúztatta egy szinte biográfiának is méltó alapossággal megírt gyászbeszéddel.

A cseh történettársadalommal azonban messze nem alakított ki ilyen baráti viszonyt az osztrák történész. 1883-ban több kritikát is írt a cseh nemzeti történelemről, valamint fő művében is szembeszállt a „szláv szerzőkkel”, a szláv karakterről tett kijelentéseiket elavultnak ítélve meg.¹⁰² A cseh ellenes érzelmek elterjedtek voltak az osztrák történész társadalomban, ugyanakkor Huber nem volt olyan ellenszenves a csehekkel, mint némely innsbrucki kollegája.¹⁰³

A *Századok* szerzőgárdája jóval többet foglalkozott Huberrel és főművével, mint a *Český Časopis Historický*. Ez természetesen főként annak tudható be, hogy Huber 1885-ben kezdte publikálni fő művét, és az első kötetekkel foglalkoztak a legtöbben.¹⁰⁴ A *Geschichte Österreichs* megjelenésekor Huber már nem volt ismeretlen a magyar közönség előtt. Az Árpád-kort tárgyaló tanulmánykötetét – feltételezésem szerint – Fejérpataky László már 1884-ben bírálta, megjegyezve, hogy a szerző, aki ekkor még nem tudott magyarul, nem ismeri a vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmat. Mindazonáltal hasznosnak értékelte a munkát.¹⁰⁵

A *Geschichte Österreichs* első kötetét Pauler Gyula bírálta igen hosszan. A recenzióban jelentős rész jut a birodalmi gondolat mérlegelésének. Pauler bevallása szerint a cím láttán az ausztriai hercegségek történetét várta, ezzel szemben döbbenetére „összbirodalmi” történetet talált, amelyet már régen elavultnak vélt. Meglátása szerint Magyarország önálló ország és attól, hogy egy koronás fő alatt szövetségben áll Ausztriával, még nem olvadt bele egy közös államba, mint Skócia Nagy-Britanniába.¹⁰⁶ Egyébként minden jel arra mutat, hogy „Kákániát” aligha lehetett történeti tárgyként megjelölni oly módon, hogy az a *Századok* szerzőgárdájának megfeleljen. Beliczai Jónás, aki az alább még említésre kerülő Louis Léger munkáját recenzálta, azt kifogásolta, hogy Léger könyvének címében „Autriche-Hongrie” szerepel, holott ez csak ideiglenes szerződésen alapul, a könyv legnagyobb részének valódi tárgya „a monarchiát

¹⁰¹ *Huber Alfons*: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. (Recenzió) *Századok* 28. (1894) 338–342.

¹⁰² *Alfons Huber*: *Geschichte Österreichs* I. Gotha 1885. 54.

¹⁰³ *Gerhard Oberkofler – Peter Goller*: Einleitung. In: *Alfons Huber: Briefe. Ein Beitrag zur Geschichte der Innsbrucker Historischen Schule um Julius Ficker und Alfons Huber*. Hgg. Gerhard Oberkofler, Peter Goller. Wien 1995. 17–41., 33–34.

¹⁰⁴ A *Historische Zeitschrift* már 1886-ban összevetette Huber könyvét az egyéb birodalomtörténetekkel, valamint a *Századok* legterjedelmesebb recenziója is az első kötet apropóján jelent meg.

¹⁰⁵ *F[ejérpataky László]*: *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden*. Von Alfons Huber. (Recenzió) *Századok* 28. (1884) 159–160.

¹⁰⁶ *P[auler] Gy[ula]*: *Geschichte Österreichs von Alfons Huber*. (Recenzió) *Századok* 19. (1885) 426–432., 426.

alkotó egyes birodalmak, országok s tartományok történetei és viszontagságai töltik be”.¹⁰⁷

Visszatérve Huberre, Pauler szerint a történész az osztrák történelmet „Bach-izú” terminológiával ragadja meg, holott kezdetének megállapítása nagyon problematikus. II. Ferdinánd uralkodása alatt a cseh korona tartományaival szorosabb kapcsolat alakult ki ugyan, Magyarország mindehhez azonban csak a 17. század végén társult „alkatrészként”.¹⁰⁸ Pauler feleslegesnek látja azt is, hogy Huber Cseh- és Magyarország történetét az államalapítás koráig visszamenőleg tárgyalja. Erre a recens szerint nem maga a történeti anyag készítette Hubert, hanem az általa követett összbirodalmi perspektíva.¹⁰⁹ Mindazonáltal Pauler egy bekezdéssel lejjebb mégis örömét fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy Huber ilyen sokat foglalkozott a magyarokkal. Bár nem tartja „geniális felfogású” történetírónak, dicséri alaposágát és előadásmódját. „Teljes méltánylatot” érdemel szerinte a „három faj” történetének előadása. Bár ekkor még Huber nem tudott magyarul, az okleveleket, Pauler ítélete szerint már tökéletesen ismerte, sőt a recens „némi szégyennel” vallja meg, hogy Huber a IV. Béla és István fia közötti konfliktus feltárásáért többet tett a magyar történészeknél. A recenzió végső mérlege tehát pozitív: a birodalmi gondolatot ellensúlyozzák a magyar történelemre vonatkozó kiváló részek.¹¹⁰

A továbbiakban Huber ennél már csak elismerőbb bírálatokat kapott. Szintézisének további köteteit az elsősorban középiskolai tankönyvszerzőként ismert Mangold Lajos méltatta.¹¹¹ Ezekben a bírálatokban már nem kerül elő az összbirodalmi gondolat problematikája. Annál hangsúlyosabb lesz viszont a magyar részek „szokatlan alaposága”, valamint a szerző „tárgyilagossága” és „igazságszeretete”. Huber nekrológiájában pedig a (névtelen) szerző azt tartja a történész legnagyobb erényének, hogy műveinek köszönhetően a német közönség is más-képp látja Magyarország történetét, mint korábban azon – közelebről meg nem határozott – előítéletek fényében, amelyet az osztrák történész végleg megeáfolt.¹¹²

Huber főművét az Akadémia Baróti Lajossal le is fordíttatta magyarra, ugyanakkor igen sajátos módon egy Musil-i fordulattal a munkából kihúzták a Magyarországról szóló – a *Századok* által az egekbe magasztalt – részeket, így a munka most már valóban Ausztria történetét nyújtotta.¹¹³ A *Századok* tárca rovatában kifogásolták is az eljárást,¹¹⁴ amelyre az Akadémia sokat mondóan

¹⁰⁷ *Beliczay Jónás*: Histoire de l’Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu’à l’année 1878 (Recenzió) *Századok* 15. (1881) 363–366.

¹⁰⁸ *Pauler Gy.*: Geschichte Österreichs i. m. 427.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo. 432.

¹¹¹ *Mangold Lajos*: Alfons Huber: Geschichte Österreichs II. (Recenzió) *Századok* 20. (1886) 73–75.; *Mangold Lajos*: Huber Alfons: Geschichte Österreichs IV. (Recenzió) *Századok* 26. (1892) 252–254.

¹¹² *Huber Alfonz* (1834–1898) (Nekrológ) *Századok* 32. (1898) 946–947.

¹¹³ *Huber Alfonz*: Ausztria története I–III. Bp. 1899–1901.

¹¹⁴ *Századok* 33. (1899) 942.

válaszolt is. Eszerint a magyar közönség „nem szorul arra, hogy saját történetét a magyar akadémia költségén osztrák szerző szemüvegén keresztül” lássa, „Huber Alfonz pedig, minden objektivitása mellett, mégiscsak osztrák”.¹¹⁵

A *Český Časopis Historický* Huber főművéről – vagy egyáltalán bármelyik művéről – teljes recenziót nem közölt, ugyanakkor nekrológot igen, Louis Leger munkájával kapcsolatban pedig mégis bírálják a *Geschichte Österreichs*-ot.

Léger *L'histoire de l'Autriche-Hongrie*¹¹⁶ című munkájának negyedik kiadását Antonín Rezek bírálta. A francia szlavisztika megalapítójának munkáját nagyra értékelte és koncepcióját az osztrák szerzők történelemfelfogásával állította szembe. Az osztrák történészekkel ellentétben Léger szláv nyelvű forrásokat is alkalmazott, ugyanakkor Rezek szerint nem ebben rejlik különlegessége, hanem az összbirodalmi szempont elvetésében. Léger valóban tudatosan arra törekedett munkája írása során, hogy ellentétben a szokásos eljárással, a birodalom történetét Csehország, Magyarország és az osztrák hercegségek szempontjából írja meg, különös tekintettel a három meghatározó „faj”: a szláv, a német és a magyar fejlődésére.¹¹⁷ Az összbirodalmi látásmód Rezek szerint egyszerűen „gyerekes”. Aggodalommal nézi, hogy ez a szemléletmód nem merült ki Tomek és Helfert munkásságával, hanem újraéledt Alfons Huber munkáival. Eszerint a gyerekes látásmód szerint a Habsburg Birodalom története érdemben Alsó-Ausztria történetével egyenlő, míg Cseh- és Magyarország múltja pusztán „független”. Rezek szerint aggodalomra ad okot, hogy ez a szemléletmód ismét utat talál magának az egyetemi tananyagba.¹¹⁸

Érdeemes megjegyezni, hogy Rezek kifogása az összbirodalmi szemlélet ellen merőben más, mint Pauleré. Pauler kritikája már magát a címet érintette, és igyekezett Magyarország történetét minél nagyobb mértékben leválasztani Ausztriától: meglátása szerint csak a 17. század végétől tekinthető az ország a birodalom részének, de még ha a mohácsi vész óta gondoljuk is annak, az 1526-ot megelőző eseményeket felesleges egy Ausztria történetét tárgyaló munkában felidézni. Rezek ezzel szemben nem akarja függetleníteni Csehország történetét a birodalométól. Kifogása sokkal inkább arra irányul, hogy az összbirodalmi nézőpont hívei nem ismerik el Csehország és más

¹¹⁵ Idézi: Vegyes közlések. Századok 34. (1900) 77.

¹¹⁶ A munkáról a *Századokban*, amint az már említésre került, Óváry Lipót írt igen felemás üzenetű kritikát. Egyrészt felidézi azokat a tényezőket, amelyek a történetírótól kívánt tárgyilagosság útjában állhatnak, úgymint: egyéni hajlam, gondolkodásmód, elfogultság – kijelentve, hogy Léger munkája ment ezektől a hibákról. A recenzió további részeiben ugyanakkor végig amellel érvel, hogy Léger kettős mércével mér a magyarországi nemzetiségek jávára.; *Beliczay J.*: Histoire i. m.

¹¹⁷ *Louis Léger*: Histoire de l'Auriche-Hongrie depuis les origines jusq'a l'année 1878. Paris 1879. i–ii.

¹¹⁸ *A[ntonín] R[ezek]*: Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1894. (Recenzió) ČČH 2. (1896) 45–46.

részek szerepét a birodalmon *belül* az őket megillető módon.¹¹⁹ Rezek érvelésének logikája nem annyira a magyar kritikára hasonlít, hanem sokkal inkább a magyar történelemfelfogással szemben megfogalmazott nemzetiségi kifogásokra, amelyek szerint a magyar történészek nem ismerik el a nemzetiségek szerepét a magyar történelemben.¹²⁰

Huber nekrológját Josef Pekař írta. Ebben jelentősen eltérő ítéletet találunk Huberről: Franz Krones és Alfred Arneth mellett a legnagyobb osztrák történésznek nevezi. A *Geschichte Österreichs* című munkáját Pekař Huber főművének ismeri el. Hasonlóan Paulerhez, a történészt nem tartja zseniálisnak, de megbízhatónak és alaposnak igen, külön hangsúlyozva Huber „igazságosságát” és „pártatlanságát”, amelyet a történész a Monarchia valamennyi nemzetével szemben tanúsított. A cseh történelem mellőzésére nem lát egyéb okot, mint egyszerűen azt, hogy Huber nem ismerte a nyelvet. Emellett nagy elismeréssel említi meg Pekař, hogy az osztrák történész magyarul megtanult és több jelentős munkával gazdagította tudásunkat a magyar történelemről. Jogtörténeti munkáját pedig mind cseh, mind magyar vonatkozásban a legjobb német nyelvű munkának ítéli.¹²¹ Nekrológban persze nem illik különösebben kritizálni az elhunytat, ugyanakkor még ezzel együtt is szemet szúr, hogy Pekař, aki már a Goll-iskola neveltje, mennyiben más véleménnyel van Huberről, mint Rezek. Ennek egyik okát a Goll-iskola apolitikusságában kereshetjük.

Heinrich Friedjung

Heinrich Friedjung nem kifejezetten birodalomtörténeti szintézist írt, tehát nem a kezdetektől a jelenkorig foglalta narratívába a birodalom történetét, hanem az 1848 és 1860 közötti korszak történetét beszélte el. A munka azonban véleményem szerint igen izgalmas cseh és magyar reakciót váltott ki, így érdemes a kedvéért kitágítanunk a birodalomtörténet fogalmát.

Érdekes módon Friedjung az egyetlen történész, aki helyet kapott a századfordulós Béccsel foglalkozó átütő sikerű és „paradigmateremtő”¹²² iroda-

¹¹⁹ A másik nagy szintézisalkotó osztrák történész, Franz Krones egyik munkájával szemben ugyanezt a kifogást fogalmazza meg a névtelen recens pár soros ismertetőjében. ČČH 6. (1900) 187–188.

¹²⁰ Ehhez lásd a 78. lábjegyzetet, valamint a korszakból Grünwald Béla és Michal Mudroň vitáját, melyet a Kalligram kiadó a közelmúltban egy kötetben adott ki.; A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai. Romsics Ignác és Roman Holec utószavával. Pozsony 2011.

¹²¹ *J[osef] P[ekař]*: Alfons Huber. ČČH 5. (1899) 66.

¹²² Allan Janik meghatározása szerint paradigmaalkotó az azóta szinte önálló kutatási területté vált századfordulós Bécs tárgyában Carl E. Schorske (*Fin de siècle Vienna. Politics and Culture*. New York 1980.), William M. Johnston (*The Austrian Mind. An Intellectual and Social History*. London 1972.) valamint az Alan Janik és Stephen Toumlin szerzőpáros (*Wittgenstein's Vienna*. London 1973.) munkája.; *Allan Janik: Vienna 1900 revisited*.

lomban. Ezt azonban nem történelmi teljesítményének köszönheti, hanem aktív, ugyanakkor kudarcos közéleti tevékenységeinek. Ezek közül időben első az 1882-es linzi program, amelynek egyik szerzője volt. A program társadalmi követelései közé tartozott a választójog kiterjesztése, a progresszív adózás, valamint a munkavállalók védelme. „Nemzeti” követeléseiben jelentős szerepet játszott a birodalom „elszlávosodásától” való félelem, ezért sürgette a német nyelv nagyobb térnyerését; emellett Németországgal szorosabb kapcsolatot szorgalmazott. A programot több történész is fontos eredménynek látta, ugyanakkor sem a nemzeti, sem a szociális törekvéseiben nem volt semmi eredeti.¹²³ Georg Schönerer a szociális követeléseket átvette a programból és később megtoldotta antiszemita retorikával, valamint Ausztria felbomlásának igényével. A zsidó származású Friedjung, aki időközben pángermánból birodalmi patriótává vált és Ausztriának különleges kulturális missziót tulajdonított,¹²⁴ ekkor elfordult tőle. Friedjung második nagy szereplése egy nemzetközileg is elhíresült sajtóbotrányban volt. 1909-ben azzal vádolt meg két képviselőt a *Neue Freie Presse*-ben, hogy szerb titkosügynökökkel konspirálnak. A két érintett perre vitte a dolgot, melynek során kiderült, hogy a Friedjung által használt dokumentumok hamisak voltak. Nem teljesen világos, hogy Friedjung tudott-e az iratok hamisságáról, vagy sem, mindenesetre a botrány történészként is hiteltelenné tette, hiszen nem tudta megállapítani a dokumentumok hitelességét.¹²⁵ Az eset súlyát növelte, hogy R. W. Seton-Watson megírta történetét a *The South-Slav question* című munkájában,¹²⁶ amely egyrészt rombolta a Monarchia tekintélyét, másrészt növelte a vádlottakat védelmébe vevő Masaryk népszerűségét. Mindennek ellenére a háború alatt Friedjung megpróbált bekapcsolódni a nagypolitikába, amikor 1915-ben egy sajátos „Mitteleuropa” tervet vázolt fel (bár nem így hívta), amely szerint Közép-Európában gazdasági és katonai unió jött volna létre. Terve azonban nem jutott el a megfelelő szintekre, mivel nem bírt politikai befolyással.¹²⁷

Friedjung 1908-ban adta ki *Österreich von 1848 bis 1860* című kétkötetes munkáját, amelyben erősen szimpatizál az 1849-et követő berendezkedéssel, és – osztrák patrióta eszméinek megfelelően – Ausztria-Magyarország fogalmát egyszerűen értelmetlennek nevezi, már az előszóban emellett érvelve, hogy Magyarország történelmi jog alapján Ausztria része.¹²⁸ A könyv megjelenése-

Paradigms and problems. In: *Rethinking Vienna 1900*. Ed. Steven Beller. New York 2012. 27–56.

¹²³ C. A. Macartney: *The Habsburg Empire 1790–1918*. London 1961. 654.

¹²⁴ *Heinrich Friedjung: Historische Aufsätze*. Stuttgart und Berlin 1919. xv.

¹²⁵ *Macartney, C. A.: The Habsburg Empire* i. m. 786.; *Jonhston, W. M.: The Austrian Mind* i. m. 49.

¹²⁶ *R. W. Seton-Watson: The Southern Slav Question*. London 1911.

¹²⁷ *John W. Boyer: Culture and political Crisis in Vienna: Christian Socialism in Power*. Chicago 1995. 385–386.

¹²⁸ *Heinrich Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860 I*. Stuttgart und Berlin 1908. vi.

kor a magyar közönség előtt már nem volt ismeretlen a szerző. A *Századokban* Angyal Dávid írt a könyvről csaknem tíz évvel annak első megjelenése után inkább vitairatot, mint recenziót. Friedjung Batthyány miniszterelnöki kinevezéséről és működéséről való nézetei cáfolja benne, „tendentiája megvilágításához” pedig Marczali Henriknek egy 1908-as a *Budapesti Szemlében* megjelent írásához küldi az olvasót. Bár nem a *Századokban* jelent meg, de annak egy állandó szerzője, és nem mellesleg a korszak legnagyobb magyar történésze írta, így érdemes kitekinteni erre a cikkre.

Marczali igen durva hangvétellű írásban bírálta Friedjungot. Meglátása szerint Friedjung munkája nem tekinthető történészi műnek, arról van szó csupán, hogy a szerző „publicistikai” eszmefuttatásaiba érveit megalapozandó, tetszése szerint közjogi, illetve történeti anyagot vitt.¹²⁹ (Ezért is lehetett, hogy Marczali nem tartotta méltónak a munkát egy történészi szaklap rendszeres recenziós rovatára.) A magyar történész szerint Friedjung nem tett eleget a történetíró egyik legfontosabb kötelességének: nem mérlegelte és méltatta azokat a forrásokat, melyek tézisének ellentmondanak – ezért állíthatta, hogy Magyarország 1804-ben teljesen beolvadt a császárságba. Marczali élesen kritizálja Friedjungot a magyarokkal szembeni ellenszenvéért, és amiért rokonszenvét a nemzetiségekre „pazarolva” a szabadságharc nemzetiségi konfliktusaiban csak a magyar kegyetlenségeket említi. Ezen a ponton azonban a recens megemlíthette volna Friedjung empátiáját Haynau kivégzettjei iránt, ami ritka ellenpéldáját adja a helyesen felismert tendenciának.¹³⁰ A „fő tendenciát” tekintve Marczali Bach és Schmerling szellemét érzi ki, olyan eszméket, amelyek nemcsak a magyar nemzetnek okoztak szenvedéseket, de a dinasztiaát is kis híján romba döntötték.¹³¹

Angyal Dávid, immár a *Századokban*, hasonló következtetésre jut Friedjung eljárását illetően. Szerinte Friedjung, akit Marczalival szemben „nagytehetségű történetírónak” ismer el, abba a nagyon is általános történészi hibába esett, hogy túlbecsülte azoknak az adatoknak a jelentőségét, amelyet elsőként feltárt (hasonlót fogalmazott meg Marczali azzal, hogy a szerző nem mérlegelte eléggé az alapkoncepciójának ellentmondó adatokat). Friedjung ezért kevert össze két nagyon is különböző szempontot: mit gondolt az osztrák politikai elit arról, hogy István nádor túllépte hatáskörét Batthyány kinevezésével és *ténylegesen* túllépte-e hatáskörét a nádor vagy sem. Angyal utóbbi mellett érvel rámutatva, hogy Batthyány kinevezésével mind az udvar, mind az uralkodó tisztában volt.¹³² Írása végén Angyal abbéli reményét fejezi ki, hogy a világhá-

¹²⁹ *Marczali Henrik*: A szabadságharcz és a Bach-korszak osztrák világitásában. Budapesti Szemle 135. kötet (1908) 321–328., 321.

¹³⁰ Vö. *Friedjung, H.*: Österreich von 1848 bis 1860 i. m. 222–224.

¹³¹ *Marczali H.*: A szabadságharcz és a Bach korszak i. m. 328.

¹³² *Angyal Dávid*: 1848 történetéből. Századok 51. (1917) 417–428., 418.

ború tapasztalata remélhetőleg ráébresztette az osztrák centralistákat arra, hogy a dinasztia híveit nem Seton Watson „szláv barátai” közt kell keresni.¹³³

Josef Pekař Freidjung könyvéről írt recenziója egyértelműen kiegyensúlyozottabb és higgadtabb írás, mint magyar kollégáié, tökéletesen megfelel a Goll által szorgalmazott kritikának. Ugyanakkor több ponton osztja Marczaliék észrevételeit. Pekař mindenképp előtt elismeri annak szükségességét, hogy ezt a – meglehetősen időbeli közelsége miatt történelmi szempontból aggályos, ugyanakkor a jelen megértése szempontjából kulcsfontosságú időszakot – egyre több szakmai munka dolgozza fel. Angyalhoz hasonlóan Pekař is történelmszerűen ismeri el Friedjungot, könyvét pedig szakmai munkaként kezeli.¹³⁴ Pekař úgy látja, hogy Friedjung újat adott a történettudománynak azzal, hogy alaposan feltárta Bach levelezését, valamint Schmerling aktáit is használta, így munkája ebből a szempontból teljesen legitim. A hibát Pekař meglátása szerint ott követte el Freidjung, hogy könyvének témájául a feldolgozott források fényében nem Alexander Bach életét választotta, hanem az egész birodalom történeteként próbálja eladni azt (ezt a szempontot Marczali is felvetette). Ezzel nagy hibát követ el, hiszen a könyv nemcsak hogy merőben politikatörténeti munka, de még ezt is kizárólag az egyéneknek keresztül kívánja megragadni, ami Pekař szerint a szerző újságírói gyakorlatának az eredménye. Talán a legkomolyabb kritika azonban azt kifogásolja, hogy Freidjung felszínesen és a megfelelő háttértudás nélkül beszél el a „provinciák” történetét. Mind az itáliai, mind a cseh helyzet iránt közömbös, még az 1848-as forradalmak alatt is. Pekař rámutat arra, hogy Friedjung szinte semmit nem ír 1848 cseh vonatkozásairól, Palacký cikkeiről, a prágai megmozdulásokat pedig egy zajongó törzs rendbontásának minősíti.¹³⁵ Pekař úgy látja, Friedjung nagyobb szimpátiával bír Magyarországgal szemben, az az alaposág pedig, amellyel a két ország történetét tárgyalja, nem is összemérhető. Pekař rámutat arra, hogy amit Friedjung a szlávokról szólva mohóságának és jogtalan igénynek lát, azt a magyarok vonatkozásában szabadságszeretetnek minősíti. A cseh történész Helfert vonatkozó munkáját ajánlja azoknak, akik bővebben akarnak tájékozódni a az 1848–1849 alatti magyar politika árnyoldalairól. Mindazonáltal kifogásolja azt, hogy Friedjung „a magyarok iránti szimpátiájában addig nem megy el”, hogy fel ne rója Hentzi generális szobrának áthelyezését a budai várból.¹³⁶ Friedjung ezen megjegyzését Marczali is a legabszurdabbak (már „mu-

¹³³ Angyal cikkére egyébként Friedjung reagált, ebben azonban nem sok újat mondott a vitás kérdéssel kapcsolatban, a nézeteltérést jobbára betudta a magyar történészek „gorombaságának”, valamint bejelentette, hogy munkájának újabb kiadásában a kérdéses részt változtatás nélkül hagyja. *Heinrich Friedjung: Entgegnung auf den Angriff eines ungarischen Historikers*. In: *Uő: Historische Aufsätze*. Stuttgart und Berlin 1919. 126–134.

¹³⁴ *Josef Pekař: Heinrich Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860*. (Recenzió) *ČCH* 14. (1908) 100–109., 101.

¹³⁵ Uo. 103.

¹³⁶ Uo. 104–105.

latságos”) egyikeként idézi. A könyv egészét nézve Pekař úgy látja, Friedjung nem érti az osztrák állam társadalom- és politikatörténetét, valamint intézményeinek fejlődésében sem tájékozott.¹³⁷

Összességében véve tehát Pekař is hasonló ítéletet mond Friedjung munkájáról, mint a két magyar szerző. Feltűnő azonban, hogy míg Marczaliék a nemzeti történelmet ért sérelmek alapján hoznak ítéletet, Pekař az egész könyv teljesítményét mérlegre tette és nem ragadt meg azon a ponton, hogy a szerző országát csak pár oldalra méltatja (ebben is ellenszenves álláspontot fejt ki). A Goll-iskola apolitikusságát vélhetjük felfedezni abban, hogy Pekař relatíve hosszú recenziójában egyáltalán nem tárgyalja Friedjungnak egy igen előkelő helyen, a könyv előszavában kifejtett közjogi fejtegetéseit, amelyek Marczali Henrik számára a bírálat kiinduló pontját jelentették. Ez egyébként ugyanannak az összbirodalmi látásmódnak egy fajtája, amelyet Pekař már Alfons Huber értékelésekor is – szándékosan vagy sem – figyelmen kívül hagyott.

Összegzés

Írásomban lényegében három feladatot vállaltam. Először is természetesen szükségesnek láttam vázolni a két vizsgált folyóirat keletkezési körülményeit. Míg a *Századok* a magyar történettudomány professzionalizációjának egy kezdetleges fokán indult a dualizmus létrejöttének évében, a *Český Časopis Historický* megalakulása a diszciplína fejlődésének már egy előrehaladott szakaszában történt. A *Századok* programadó cikkeiben az alapítók a nemzeti történelem reprezentánsaiként gondoltak magukra és folyóiratukra. A *Český Časopis Historický* ezzel szemben egy szűkebb kör orgánusaként indult, melynek két nagy riválisa akadt a történelemtől való legitim beszéd terén: a Palacký-t szigorúan követő „múzeumi” történészek, valamint a cseh történelem „értelmét” megragadni kívánó filozófus-szociológus Masaryk. E két vetélytársat a folyóirat bázisát jelentő Goll-iskola a történelem instrumentalizálásával vádolta, azzal, hogy a tudományos igazságot készek politikai vagy nemzeti célokért feláldozni. Az iskola ennek megfelelően igyekezett a lehető legteljesebben apolitikus lenni, ami programadó valamint a tíz éves fennállást ünneplő cikken is tapasztalható – ellentétben a *Századok* hasonló írásaival se a nemzetről, se a történelem értelméről vagy hasznáról nincsen benne szó.

Második vállalt feladatom egymás reprezentációjának vizsgálata volt a tudományos diskurzus „rendőri feladatát” ellátó rovatokban. Szükséges volt rámutatni arra, hogy a két folyóirat között eleve jelentős különbség volt a kritikai rovatnak tulajdonított fontosságot illetően. Míg a *Századok* erre nem fektetett különösebb hangsúlyt (ettől függetlenül természetesen a recenziós rovat is nagy

¹³⁷ Uo. 108.

fejlődésen ment át az idők során), a *Český Časopis Historický* – a korabeli cseh kutlúrtörténeti fejleményekből következően is – tudományos missziója egyik központi elemének tartotta a színvonalas kritikát, valamint a külföldi szakirodalom figyelemmel követését.

A *Századok*ban a korszak elején a legnagyobb figyelemnek örvendő cseh szerző a minden szempontból különleges történész, Antonín Gindely volt, főként magyar vonatkozású munkáinak, valamint magyar felmenőinek okán. A *Český Časopis Historický* megalakulása után – melyről már 1895-ben hírt ad a folyóirat – noha ritkán, de ekkor megbecsüléssel szólnak a *Századok* szerzői a Goll-iskola eredményeiről. Ezt nem melleleg a cseh történettudomány reprezentánsaként kezelik. Mindazonáltal Krajnyák cikkeinek kivételével a *Századok* kizárólag a magyar vonatkozású írásokat méltatja figyelemre.

A *Český Časopis Historický* ezzel szemben nemcsak a szigorúan cseh vonatkozású magyar munkákat szemlélte. Noha természetesen szerzői inkább preferálták a németül vagy angolul is elérhető magyar munkákat, a cseh folyóirat több magyar nyelvű kötetéről tesz említést, mint a *Századok* cseh nyelvűről. A tudományos önreflexió és a külföldi eredmények megismerése szorgalmazásának köszönhetően a magyar történettudományról már az első számban külön tanulmány születik. Ez és a szűkszavú hírek, valamint nekrológok szintén az elismerés hangján szólnak a magyar történettudományról, negligálva a magyar történészek és az ország nemzetiségei között feszülő konfliktusokat a történelemértelmezés terén – ez 1918-ra látványosan megváltozik.

Végül harmadik feladatként, mintegy problémafelvetés gyanánt két „birodalomtörténet” recepcióját vizsgáltam. Ehhez szükséges volt utalni az összbirodalmi nézőpont mibenlétére és fontosságára az osztrák történészeknél. E recepcióvizsgálatban azt tapasztalhattuk, hogy mind a magyar, mind a cseh történészközösség elvetette az összbirodalmi szemléletet, ugyanakkor ezt különböző logikájú érveléssel tették: a magyar történészi oldalról Pauler Gyula mellett érvelt, hogy Magyarország fejlődése mennyiben független a birodalométól, míg Antonín Rezek éppen azt kifogásolta, hogy az összbirodalmi szemléletmód jegyében alkotó történészek nem ismerik el eléggé Csehország szerepét a birodalomban. Ugyanígy Csehország jelentőségének negligálásáért kritizálta Josef Pekař Heinrich Friedjungot, ugyanakkor ebben az esetben a magyarok reprezentációját a magyar és a cseh recepció nagyon különbözően értékelte. Mindazonáltal érdemesnek tartom hangsúlyozni, hogy – legalábbis a háborúig – a birodalmi történészek nézőpontjának kritizálásában a magyar, illetve a cseh szerzők nem egymás országa ellenében próbálnak érvelni igazuk mellett, sokkal inkább partnerségről beszélhetünk – éppen abban a szellemben, mint ami az írás elején idézett Marczali Henrik visszaemlékezéseiben is megnyilvánul.

IN EACH OTHER'S MIRROR
HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY IN THE *ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ*,
AND CZECH HISTORIOGRAPHY IN THE *SZÁZADOK* BETWEEN 1867 AND 1918.

by Imre Tarafás
Summary

The study is a comparative analysis of the Hungarian historical review called *Századok* and its Czech counterpart, the *Český Časopis Historický* in the period between 1867 and 1918. While *Századok* was established together with the Austro-Hungarian Monarchy itself (1867), that is, in a relatively early phase of the development of the science of history, *Český Časopis Historický* was launched in period when the institutionalization of Czech historiography had already advanced considerably. A survey of book reviews has shown that both sides appreciated the results of each other's historical research, the Czechs going as far as to devote a separate study to contemporary Hungarian historiography. While both reviews rejected the „all-imperial” approach of Austrian historians, their respective argumentations were different: while the Hungarians aimed at separating their own history from that of the Empire, the Czech historians rather resented the unduly small attention paid to their own country within imperial history. Nevertheless, it should be remarked that in criticizing the approaches of the imperial historians, the authors of both the Hungarian and the Czech review refrained from arguing against each other until the eruption of World War I.